

MUHAMMED RÂĞIB VE İKİ TASAVVUFİ RİSALESİ: PEND-İ SÂLIKÂN VE TUHFE-İ DERVÎŞÂN

Muhammed Râğib and His Two Mystical Treatises: Pend-i Sâlikân and Tuhfe-i Dervîşân

Sibel AY¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, say@bandirma.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6229-0539.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 23.02.2023
Kabul/Accepted: 30.03.2023

DOI:10.20322/littera.1255719

Anahtar Kelimeler

tasavvuf, sufi, Muhammed Râğib, Pend-i Sâlikân, Tuhfe-i Dervîşân.

ÖZ

Klasik Türk edebiyatının dinî kaynakları içinde Kuran, hadisler, peygamber kıssaları, evliya menkıbeleri ve tasavvuf yer almaktadır. Bunlar içerisinde 11. yüzyılda Anadolu'da yayılmaya başlayan tasavvuf, çeşitli konular çerçevesinde klasik Türk edebiyatı eserlerinde sıklıkla ele alınmıştır. Tasavvufi düşünce yapısı; var oluşu, ruhun tasfiyesini ve nefsin tezkiyesini irdeleyen tasavvufi düşünce yapısı ve bu çerçevedeki sorgulamalar tasavvufi eserlerde ele alınan remiz ve istihlamları ortaya çıkarmıştır. Bunların yanı sıra tasavvufi mertebeler, tarikatların erkanı, şeyh ve mürit ilişkisi, seyr-i sülûk gibi konular yüzyıllar boyu ortaya konulan edebî eserlerde bazen bizzat eserin yazılış amacı bazen de eserin beslendiği kaynak olagelmıştır. Dervişlere kılavuzluk etmesi amacıyla kaleme alınan eserlerden birine örnek olarak 19. yüzyılda, Kadîrî şeyhlerinden Nazîf Mustafa Baba Reşâdiye hazretlerinin dergâhına vakfedilen ve Muhammed Râğib tarafından kaleme alınan mecmua verilebilir.

Çalışmamızın konusu olan bu mecmua Tire Necippaşa Kütüphanesinde DV/1786 demirbaş numarasıyla kayıtlı olup 19. yüzyılda yaşamış Muhammed Râğib adlı bir mutasavvıfa ait *Pend-i Sâlikân* ve *Tuhfe-i Dervîşân* adlı iki risaleyi ihtiva etmektedir. Mensur olarak kaleme alınmış bu iki risale, nazım tekniği açısından zayıf fakat samimi bir dille yazılmış çeşitli nazım şekillerindeki manzumeler vasıtasıyla tasavvuf yolundaki dervişlere bilgi ve tavsiyeler içermektedir. Bu çalışmada Muhammed Râğib'in hayatı ve tasavvufi kişiliği hakkında verilecek bilginin ardından, *Pend-i Sâlikân* ve *Tuhfe-i Dervîşân* adlı iki risale biçim ve içerik açısından tanıtılacaktır.

Keywords

sufism, sufi, Muhammed Râğib, Pend-i Sâlikân, Tuhfe-i Dervîşân.

ABSTRACT

The religious sources of classical Turkish literature include the Qur'an, hadiths, stories of the prophets, legends of saints and sufism. Among these, sufism, which started to spread in Anatolia in the 11th century, was frequently discussed in the works of classical Turkish literature within the scope of various subjects. The sufi mentality that examines existence, the purification of the soul and the interrogations within this framework, have revealed the symbols and terms discussed in sufi literary works. In addition to these, subjects such as mystical ranks, rules and conventions of the sects, the relationship between the sheikh and dervish, and the mystical journey have been sometimes the purpose of writing the work itself, and sometimes the source of the work. An example of one of the works written to guide the dervishes can be given as a majmua written by Muhammed Râğib, that was donated to the dervish lodge called Nazif Mustafa Baba Reşadiye, one of the Kadîrî sheikhs, in the 19th century.

This majmua, which is the subject of our study, is registered in the Tire Necippaşa Library with the fixture number DV/1786 and contains two treatises, *Pend-i Sâlikân* and *Tuhfe-i Dervîşân*, which belong to a sufi named Muhammed Râğib who lived in the 19th century. These two treatises, written in prose, contain information and advice to dervishes on the path of sufism through poems in various verse forms, which are weak in terms of verse technique but written in the sincere language.

Atıf/Citation: Ay, S. (2023), "Muhammed Râgıb ve İki Tasavvufi Risalesi: Pend-i Sâlikân ve Tuhfe-i Dervîşân", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 9/2, 239-253.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Sibel AY, say@bandirma.edu.tr

GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatını besleyen ana kaynakları dinî ve din dışı kaynaklar olmak üzere iki başlık altında toplayabilmek mümkündür. Din dışı kaynakların başında gündelik hayat, tarihi olaylar, kimya, simya, matematik, tıp ve astronomi gibi bilimler gelmektedir. Dinî kaynakları ise Kuran ayetleri, hadisler, peygamber kıssaları, evliya menkıbeleri ve tasavvuf oluşturmaktadır. Bu bağlamda tasavvufun tanımı ve sınırları, tarikatların adap ve silsileleri, tasavvufi mertebe, tabaka, remiz ve ıstılahların açıklanması klasik Türk edebiyatı verimlerinin anlaşılması açısından kıymetlidir. Bu bakımdan Tire Necippaşa Kütüphanesi'nde bulunan Muhammed Râgıb'a ait *Pend-i Sâlikân ve Tuhfe-i Dervîşân* adlı iki tasavvufi risale çeşitli tasavvufi kavramların anlaşılması ve açıklaması, döneminin tasavvufi anlayışına ışık tutması, 19. yüzyıldaki bir dervîşin tasavvuf yolculuğunda takip etmesi gereken adap ve erkanı anlatması bakımından dikkati haizdir. Bu çalışmada önce söz konusu müellifin eserlerinden hareketle hayatı hakkında kısaca bilgi verilecek ardından iki risalesi tanıtılacaktır.

1. Muhammed Râgıb'ın Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

Muhammed Râgıb'ın hayatı hakkında biyografik ve tarihî kaynaklarda¹ bilgiye rastlanmamıştır. İki risalesinin bulunduğu elimizdeki yazmadan hareketle onun tam adı, babasının adı, eserin yazıldığı tarihin elimizde olması sebebiyle yaşadığı yüzyıl ve hocaları hakkında bazı şeyler söylemek mümkündür. *Risâle-i Tuhfe-i Dervîşân*'ın ilk sayfasında (17b), bu eserin yazılış sebebinin Allah'ın faziletlerini anlamak ve dervîşlere yol göstermek olduğundan bahsedilen kısımda Râgıb, kendinden İbrahim oğlu Muhammed Râgıb olarak bahsetmiştir. İlk risaledeki tarih kıtasında geçen "Fârîğ" kelimesinin H.1281 (M.1864/1865)'e tekabül etmesinden ki bu tarih kırmızı mürekkeple ilgili mısraın altına yazılmıştır ve ikinci risaledeki temmetten sonra yer alan "fi sene 1282" (M.1865/1866) tarihinden yola çıkarak Râgıb'ın 19. yüzyılda yaşadığını söyleyebilmek mümkündür. *Risâle-i Pend-i Sâlikân*'ın ilk sayfasında (1b) Nakşibendi tarikatı şeyhlerinden Giridî Kandiyevî Ebubekir Cevrî Efendi'nin talebesi olduğu bilgisi yer almaktadır. Yine aynı bölümün ilerleyen kısımlarında Râgıb, Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerine bağlılığını ifade ettikten sonra bir diğer hocasının da Halepli Hacı Ömer oğlu İbrahim Kandiyevî olduğunu zikretmiştir. İki risâlenin sonunda da eserin kendi tarafından yazıldığı bilgisi ve manzum kısımlarda Râgıb mahlasının olması, bu eserin telif bir eser olduğunu düşündürmekle birlikte katalog taramalarında mecmuanın bir başka nüshasına rastlanmaması bu iki risalenin bizzat Muhammed Râgıb tarafından kaleme alınmış olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

¹ Muhammed Râgıb'ın hayatı hakkında bilgi bulabilmek için taranan kaynaklar şunlardır: (Akbayar 1996: 1339-1342; Çiftçi 2017: 164-165; Kurnaz vd. 2001: 317-321; Damar 2006: 161-189; Saraç 2017: 616, 623, 627-628; Gündüz 1995: 110-145; Çakır 2021: 620-625).

1.2. Eserleri

Râgıb'ın şimdilik bilinen eserleri bu çalışmada tanıtacağımız bir mecmuadaki iki risalesidir. Üzerinde çalışmakta olduğumuz mecmua, Tire Necippaşa Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğunda DV/1786 demirbaş numarası ile "Risâle-i Pend-i Salegan" başlığıyla kayıtlıdır. Yazmanın ilk sayfasındaki kırmızı mürekkeple yazılmış "Risâle-i Pend-i Sâlikân" başlığı kataloglamada bir dikkat eksikliğinin yapıldığını göstermektedir. Mezkûr yazma Muhammed Râgıb'a ait *Risâle-i Pend-i Sâlikân* ve *Risâle-i Tuhfe-i Dervîşân* adlı iki risaleden oluşmaktadır. Nesih hattıyla kaleme alınmış eserler 12 satır ve 31 varaktan müteşekkildir. Yazmanın 1b-16b sayfaları arasındaki *Risâle-i Pend-i Sâlikân* H.1281 (M.1864/1865), 17b-32a sayfaları arasında yer alan *Risâle-i Tuhfe-i Dervîşân* ise H. 1282 (M.1865/1866) yılında kaleme alınmıştır. Her iki risalede de besmele ve Arapça dua kısımlarından sonra mensur ve manzum şekilde tasavvufi konular ele alınmaktadır.

Yazmanın vakıf mührünün olduğu sayfada "İşbu risâle-i Pend-i Sâlikân hazret-i pîrim es-seyyid eş-şeyh Abdülkâdir-i Geylânî Efendimiz hazretlerinin eser-i himmetiyle ve kıyâsa zahir olan zâtların himmetleriyle bi't-tahrîr ve tarîkat-i Kâdiriyye meşâyihî kirâmından eş-şeyh Nazîf Mustafa Baba Reşâdiye hazretlerinin dergâhına vakfettim. Hazret-i pîrin himmetine muhtâç olan zâtlar ve kardaşlar ve evlâtlar kırâ'ate ve tilâvete ve bu hakîri du'âdan buyurulmama niyâzımdır. Yâ Hû" (1a) ifadelerinden hareketle bu eserin Kadiri dergahındaki dervişlerin istifadesine sunulmak ve onların duasına nail olmak amacıyla Nazîf Mustafa Baba Reşâdiye hazretlerinin dergahına bağışlandığı bilinmektedir.

1.2.1. Risâle-i Pend-i Sâlikân

Risâle-i Pend-i Sâlikân adlı ilk risale besmelenin ardından üç beyitten mürekkep manzum bir dua ile başlamaktadır. Kırmızı mürekkeple yazılan "mensûr" başlığında Muhammed Râgıb'ın, hocası Girit'in Kandiye kazası Nakşibendiyye şeyhlerinden şeyh Ebubekir Cevrî Efendi'ye muhabbetle bağlı olduğu ve ehl-i sünnetin kaideleri üzerine bu eserini kaleme aldığı bilgisi şu cümlelerle verilmektedir: "Girîdî Kandiye'vi eş-şeyh Ebûbekir Cevrî Efendi 'ûlemâ-i fâzil ve meşâyih-i kirâm-ı Nakşibendiyyeden bi'l-vâsıta üstâdımdır. Cümle tahsîlim anın âsârındandır ve gösterdikleri te'lifleri kasd ile bakaydım fakîrler dahı seyyidler mertebesine vâsıl olurdu eğer birkaç mâni' olmasaydı. Hudâ-yı Lem-yezel hazretlerinin ulûhiyetleriyle ve hazret-i üstâdımın ed'iyye-i hayriyyeleriyle 'akâid-i ehl-i sünneti zabt eyleyip sünnete ve icmâ'-ı ümmet hakkına Kur'ân ve hadîsine ve fukahâ ve evliyâ kelâmın mizân ittihâz ettim." (1b-2a) Arapça bir beytin ardından Râgıb, Bakara suresinin 152. ayetindeki "Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin sakın nankörlük etmeyin" hitabına nâil olmayı diledikten sonra Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerini baş tacı olarak övmüş ve "Hazret-i 'Abdülkâdirden müyesser olup seyyidü'ş-şeyh İbrâhim el-Kandiye'vi ibnü'l-hacc 'Ömer Halebî bi'l-mukadder şeyhimdir" (2a) ifadeleriyle şeyhinin künyesini vermiştir. Risalede Arapça manzumelerden sonra üç çeşit edep olduğundan bahsedilmiştir. Bu kısımda bunlardan ilkinin şeriat adabına uygun davranmak ikincisinin ise yasaklanan şeylerden uzak olmaya gayret etmek olduğuna değinilmiştir.

3a-4a numaralı sayfalar arasında “Beyt-i Arabiyye” başlıklı 5 beyitlik Arapça bir şiir ve sonra kırmızı mürekkeple yazılmış Harfû'l-Elif başlıklı dokuz beyitlik Arapça şiir ve akabinde yine kırmızı mürekkep ile yazılmış “fî kâfiyeti'l-elif” başlığı ile yedi beyitlik Arapça bir şiir yer almaktadır. Risalenin bu kısmından sonra huruf-ı heca sırasıyla gazel ve kısa mesnevi başta olmak üzere farklı nazım şekillerinde şiirlere yer verilmiştir.

Eserin 4a numaralı sayfasında yukarıda bahsedilen edep çeşitlerinden üçüncüsünün insanlara akılları kadar konuşmak olduğu açıklanmıştır. 4a ve 6b sayfaları arasında alfabetik sırayla be harfinden ra harfine kadar kafiyelenmiş on şiir bulunmaktadır. Her bir şiir kırmızı mürekkeple kafiye harfine göre başlıklandırılmıştır. Bu şiirler Allah'ın sıfatları ve övgüsü, af ve şefaate dileme, nasuh tövbesi, Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerine övgü, Hazret-i Ali'den medet umma, şeyhe bağlanmanın kıymeti, musibete sabrın önemi ve dünyanın geçiciliği gibi tasavvufi konuların işlendiği gönülden dile dökülmüş aşağıda örneklendirdiğimiz şekilde manzumelerdir.

Ol Resûlün ibn-i 'amma yâ 'Alî senden meded

Şîr-i Yezdân a'dâya gâlib yâ 'Alî senden meded

Bint-i Resûle Fâtımâ'ya ol durur râğbet eden

Ki sensin mazharu'l-enhâr yâ 'Alî senden meded

Sâhib-i Zülfikârdur Düldül'e râkib olan

Gülşen-i bâğ-ı nübüvvet yâ 'Alî senden meded

Düşüp bâğ-ı velâyette kutb-ı hilâfet andadur

Hüsn-i ahlâkıyla ekrem yâ 'Alî senden meded

Kul olupdur eşîğinde Râgıbı eyleme dûr

İki şehzâde 'aşkına yâ 'Alî senden meded (6a)

Yazmanın 6b numaralı sayfasında Bakara suresinin 189. ayetindeki “Evlere kapılarından girin.” emrine yer verilmiş ve bu kısım dervişe mücahede yani nefis ve şeytanla daima mücadele etme tavsiyesiyle tamamlanmıştır. Risâlenin 7a-12b numaralı sayfaları arasında ze harfinden ye harfine kadar 25 şiir yer almaktadır. Bu şiirlerin beyit sayıları muhtelif olmakla birlikte en uzununu “İlâhi-i hazret-i Abdülkâdir” başlığıyla, ilk ve son beyti:

Allahtan îmân evvelden ve 'arz-hânım Mevlâ'dan

İbtidâ budur niyâzum pîrüm 'Abdülkâdirten (11a)

...

Yakîn buldı kulun Râgıb virdi ana ol Kerîm

Erkânı budur kadîm şâhim 'Abdülkâdir (11b)

şeklinde olan 15 beyitlik şiir olup Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin övgüsü için yazılmıştır.

Ragıb'ın eserinin mensur kısımlarında oldukça yalın bir Türkçe ile didaktik bir üslup sergilenmektedir. Manzum kısımlarında ise Arapça ve Farsça kelimelere daha fazla yer verildiği, vezin ve kafiye kusurları bulunmakla birlikte içten ve mütevazı bir üslubunun olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Büyük çoğunluğu Türkçe kelimelerle kafiyeleşmiş şiirlerinin yanı sıra aşağıdaki örneklerde olduğu gibi Farsça kelimelerle kafiye yapılması manzum kısımlardaki Farsça ve Arapça kelime ile terkiplerin yoğunluğunu artırmıştır.

Müptelâyım nefsüme yâ Resûlallâh şefâ'at ez-to

Cümle fi'lüm cürmü 'âsîye yâ Resûlallâh şefâ'at ez-to

Senin emrün hezârda yek icrâ etmedüm aslâ

Ki şüphesiz cezâm çokdur yâ Resûlallâh şefâ'at ez-to

Key mücrime şefâ'at 'amûdım dildedür hâlâ

Kulun Râgıb gedâdur yâ Resûlallâh şefâ'at ez-to (11b)

Sabreyle dervîş diğêr Hak'dan yâr nist

Tûfânda Nûh sefînesi 'ayândır ki fenâ nist

Hem Eyyüb'ün yaresince ki hüzn etmez karâr nist

Hem İbrâhim Halîlullâh nebî nâre ki hîç nist

Ol İsmâ'il'ün rûhına benzer o zebhi kesmedi cânı

Mûsâ-yı kelîmün dahı destüne 'ukûl nist

Ki Rûhullâh 'İsâ'nun hayy-ı mevt oldu hâli

O Ahmed Mustafâ'nun vârisliğine hîç nist

Cedd-i 'Alî eşça'inca mücrim kulundur Râgıbî

O Hasan Hüseyin'den başka şefi'î nist (4b-5a)

Yazmanın 13a numaralı sayfasında yer alan aşağıdaki tarih kıtasında geçen "fâriğ" kelimesi ebced hesabı ile eserin tamamlandığı H. 1281 (M.1864/1865) tarihine tekabül etmektedir.

Bi-hamdilî'llâh yirmi sekiz harf tamâm oldu

Vech-i âdem oldu müyesser 'ayân oldu

Kur'ân-ı 'azîmde yirmi sekiz mukatta'ât sûre geldi

İşbu dîvânı mukarrer "fârig" dediler târihi

Tarih kıtasından eserin sona erdiği ve şecer hattının yer aldığı sayfaya (16b) kadar olan kısımda ilahi şeklinde kaleme alınmış dokuz şiir ve "min harfi'l-elif ilâ harfi'l-yâ" başlıklı 30 beyitten oluşan bir elifname yer almaktadır. Bu kısımda yer alan şiirlerin çoğu sadece "ilâhi" başlığını taşımaktadır. Aşağıdaki ilahi bunlara bir örnek niteliğindedir.

Resûl-i nâm-ı pâkindür Muhammed Mustafâdur bu

Ki bu dâmâd-ı peygamber 'Aliyyü'l-Murtazâdur bu

Şol ezelden Hudâ'dan âşikâr oldu

Hüseyndür kurretü'l-'aynı Hasan hulk-ı rızâdur bu

Rûz şeb la'net okurum ol Yezîd'ün cânına

Cânım fedâ bu şâhlara Râgıb gedâ ricâdur bu (14b)

Sadece "ilâhi" başlığıyla verilen şiirlerin yanı sıra peygamberlerin övgüsü konulu "ilâhi-i Medh-i Enbiyâ" ve aşağıda verdiğimiz "ilâhi-i İmâm Hasan ve İmâm Hüseyin" başlıklı şiirler konu yönüyle hususen başlıklandırılması bakımından önemlidir.

Gönlümü mesrûr iden Hasan ile Hüseyne olam kurbân

Ciğer-kûşe-yi Fâtıma Hasan ile Hüseyne olam kurbân

Hazret-i şâhdur ataları anlar anın sünbülleri

Düşen bâğ-ı şehâdette Hasan ile Hüseyne olam kurbân

O münevver Fâtıma'nun güllerine kasd iden

La'net-sezâdur Yezîd'e Hasan ile Hüseyne olam kurbân

Şâh Hasan ile şâh Hüseyini kim severse ‘aşkile

Muhibb-i hânedâna fedâ olsun cânım kurbân

Münkire la’net okurum rûz u şeb

Ey habîbân kıl şefâ’at Râgıba meded sizlerden el-amân (14b-15a)

Muhammed Râgıb, bu risaleyi “Daha yazılacak çok şey vardır hemân vaktin vüs’ati kalmadığından su’ale hâcet değildir.” (16b) cümlesi ve aşağıda yer alan selvi hatlı şifreyle tamamlamıştır.

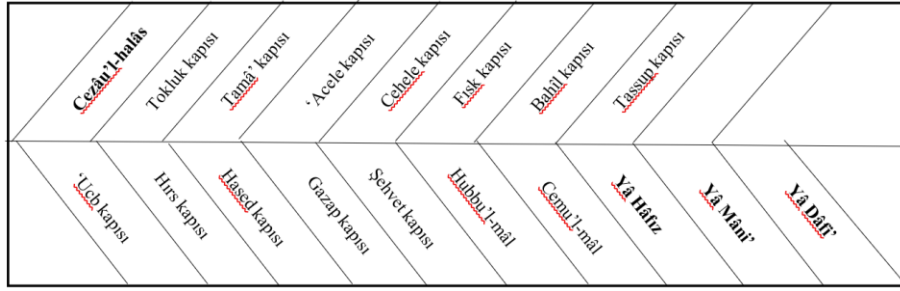
1.2.1. Risâle-i Tuhfe-i Dervîşân

Yazmadaki ikinci risale 17b-32a numaralı sayfalar arasında yer almaktadır. Kırmızı mürekkeple yazılmış “Hazâ risâle-i tuhfe-i dervîşân” başlığı ile başlayan risalenin tam adı yazmanın sonunda geçtiği haliyle “Risâle-i tuhfe-i dervîşân ve hediye-i dilrîşân”dır. Râgıb tarafından kaleme alınan eser H.1282 (M.1865/1866) yılında tamamlanmıştır. 12 satırdan oluşan bu mensur risalede anlatılan konuyla ilgili farklı uzunluk ve nazım şekillerinde şiirler bulunmaktadır.

Müellif İbrahim oğlu Muhammed Râgıb, “Ammâ ba’d bu ‘abd-i hakîr vâ-hayf gedâ-yı zamîr sad-hezâr ‘ayb u taksîr ve ‘acz ü takdîr Muhammed Râgıb bin İbrâhim kemînelerin min ba’zî’l-‘ilmil-asîl bi-‘avni’l-Meliki’l-Celîl ilâ haza’l-vakti’l-cemîl Hudâ-yı Lem-yezel hazretlerinin fazl-ı hakkını anlamaktır.” (17b) ifadeleriyle eserini Allah’ın hak faziletlerini anlamak için kaleme aldığını belirttiikten sonra taliplerin uyanık olmasını tavsiye ederek Allah’ın birliği ve ibadete layık olduğu, Hz. Muhammed’in hak peygamber olduğu ile Allah’ın emirlerine ve peygamberin sünnetine tâbi olmanın gerekliliğinden bahsetmiş ve Nisâ suresinin 59. ayetindeki “Allah’a ve Peygamber’ine itaat edin” ayetini buna delil göstermiştir. Râgıb, Allah yoluna girmek isteyen kişinin kalbinde on beş fesat kapısının açıldığını ve dervişlerin beş vakit namaz ile sünnet-i seniyyeye tutunarak şeytanın bu tuzaklarından uzak kalabileceğini belirtmiş ve “kapıların resmini böyle gördüm böyle yazdım:”(18b) diyerek aşağıdaki şemayı vermiştir:

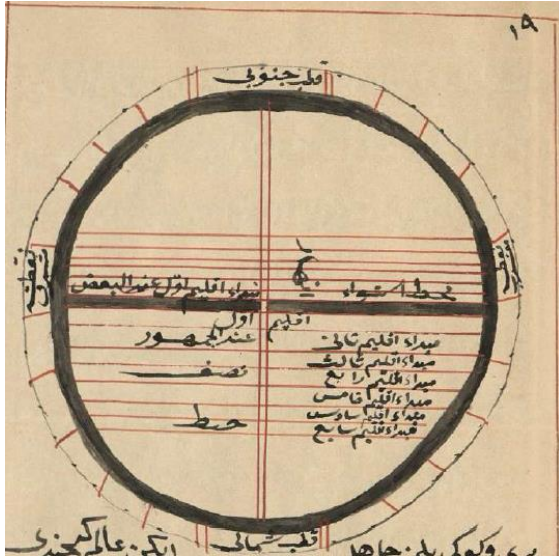

Resim 1: Kişinin kalbindeki on beş fesat kapısı.

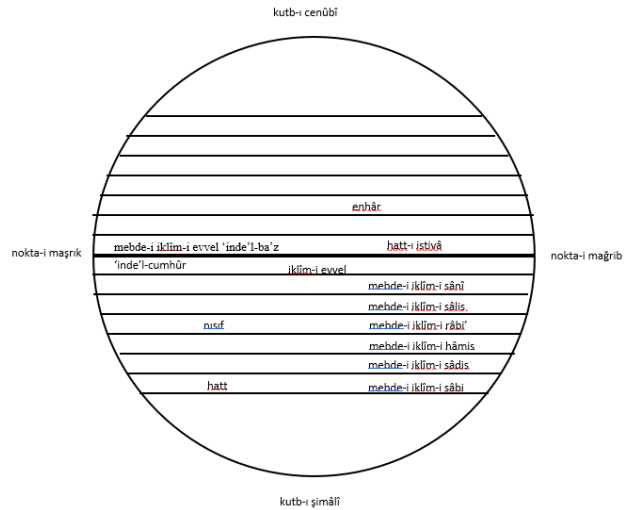

Şekil 1: Kişinin kalbindeki on beş fesat kapısı.

Ardından “Her kim bu kapıları bildi ise hazer eylemek gerek ki kalbini şeytâna ve bu yaramaz sıfatlara yol vermeye, Rahman evini şeytân evi yapmaya” diyerek ehl-i takva ve ehl-i tevhidin özelliklerini anlatmıştır. Büyüklük taslamaktan ve fesatlıktan kaçınmayı tavsiye etmiştir. Akabinde “Dünya gurbet gibidir. Hak Te’âlâ Hazretleri Allâhu Vâhid’ul-Kahhar’dır. Âdem oğlanları dünyâyı terk eylemek âsândır ve resmini dünyânın böylece gördüm, böylece yazdım, fehm eyleyelim, rûz u şeb ibadette bulunalım” (18b) diyerek aşağıdaki dünya şeklini vermiştir.

Resim 2: İklim ve Yönlerin Gösterildiği Dünya Çizimi

Şekil 2: İklim ve Yönlerin Gösterildiği Dünya Çizimi

Râgıb daha sonra dünyanın şeklinin top gibi olduğunu, ortadan geçen bir hatt-ı istiva (ekvator) ile ikiye ayrıldığını, yarısının su içinde yarısının su üzerinde olduğunu ve dört tarafının olduğunu anlatmıştır. Irak’tan Şam’a, Rûm’a ve Türkistan’a kadar olan bölgeye şimalî, Ahvaz’dan Horasan’a Çin’e ve Kavak-ı Şarkî’ye kadar olan bölgeye şarkî, Mısır’dan Habeş’e, Nevbe’ye Sudan’a ve Berberiyeye kadar olan bölgeye cenûbî, denizde Sitte Boğazı’na ve karada İngiltere adasına kadar olan bölgeye garbî adı verildiği ile bu bölgenin büyük kısmının sular altında kaldığı, dünyanın geçici olduğunu söyledikten sonra bu geçici dünyaya tamah etmemek gerektiğine değinmiştir.

Eserin 20b numaralı sayfasında kırmızı mürekkeple “Tabakât ehlinin hakkında ba’zılar iddi’â ettiklerini gördüm, âgâh olmak için yazılmıştır.” cümlesi ile başlayan bir bölüm yer almaktadır. Bu kısımda birler, üçler, yediler, kırklar ve kutuplardan bahsedilip tabakat ehlinin birbiriyle ilişkisi açıklanmıştır.

21a numaralı sayfanın sonunda kırmızı mürekkep ile “fasıl fi’l-fukarâ” başlığı yazılmış ve fakirliğin övünç olduğu ayet ve hadislerle delillendirilmiş, Allah katında fakir dervişlerin zenginlerden daha kıymetli olduğundan bahsedilmiştir. Fakir dervişlere Allah’ın günde üç defa rahmet nazarıyla baktığı ve onları ziyaret etmenin hac sevabı kazandırdığı söylenmiştir. Akabinde dervişlerin vasıflarından ve Allah’a ibadet etmenin öneminden bahsedilen manzumdeki şu ifadeler Râgıb’ın içten üslubu ve halk söyleyişine yakınlığını örneklemiştir:

Ey birâder oku ‘ilm kıl namâz itme şek

Dokuz câhilden eyüdü bir uyuz eşek

Şu cihânda namâz kılan kişi hem güldür hem çiçek

Bu dünyâda namâz kılmayan hem öküzdür hem eşek (22a)

İlerleyen bölümlerde namaz kılmak, hacca gitmek, yalan söylememek, başkasının malına göz dikmemek ve haramdan uzak olmak gibi dervişlerin huylarından bahsettikten sonra kelime-i tevhidi çokça zikretmenin iman alameti olduğundan bahsedilmiştir. Dervişlerin zikretme sebebini: “Pes bu gönül taşını kırıp içinden ma’rifet çeşmelerin ve hikmet pınarların akıtmaya kuvvet ile darb-ı zikir ettiler” (22b-23a) şeklinde açıkladıktan sonra yüksek sesle yani cehrî yapılan zikrin haram olduğuna dair eleştiride bulunanlara cevaben cehren zikretmenin sünnet olduğu cevabını vermiştir. Gönüllerin keşfinin “Lâ ilâhe illallâh”, canların keşfinin “Allah Allah” ve sırların keşfinin ise “Hû Hû” zikirleri ile olduğu bahsedildikten sonra Bakara suresinin 197. ayetindeki “Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma)dır. Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının.” hitap ile sağlamlaştırarak cehri zikrin hak olduğu anlatılmıştır. Akabinde dervişlerin zikir esnasında bedenlerini hareket ettirmelerinde (darb-ı zikir) de bir mahzur olmadığı açıklanmış ve bu kısımda anlatımın akıcılığını artırmak için konu ile ilgili aşağıdaki örnekte olduğu gibi kısa şiirlere yer verilmiştir:

Evliyâ-i kirâm zikrinden

Meclis olur tamâm nûrânî

Nâzil olur o mevzi rahmet

Rahmet-i Hakk-ıla îkânî (23b)

İbtigâ-yı rızâ-yı Îzed için

Hem-celîs ol fakîr ü dervîşe

Şükrün olmuş olur hemîşe efvân

Eyleme bu ‘amelîde endîşe (24a)

İster ise selâmeti âdem

Eylesün her zamân hıfz-ı lisân

Kâm-kâr-ı cihân olur ol kim

Ola habs-i lisânla her ân (24b)

Eserin 24b numaralı sayfasında kırmızı mürekkeple yazılmış “fasl” ifadesi yer almaktadır. Bu bölüm “Kerbelâ vakası hicretin altmış birinci sâlinde olup ol zamân Şâm’da Yezîd bin Mu’âviye pâdişâh idi.” cümlesi ile başlamaktadır. Bu kısımda Hz. Peygamber’in soyundan gelenlere zarar veren Yezid’in yaptığı kötülöklere karşı ona lanet ve beddua etmenin hak bir gelenek olduğundan bahsedilmiş ve bu âdeti devam ettirmek için şu şiire yer verilmiştir:

Şehâ her isminde var üç hasâlet

‘Aleyhi’l-la’nedür ol bir ‘adâvet

Anın boynunda geçti tavk-ı la’net

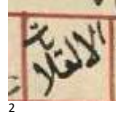
‘Adû gösterir şimdi şekâvet

‘Alî’nin âline türlü hakâret

Bu üç fi’li u[r]dı ehl-i hıyânet (25a)

Yazmanın 25a numaralı sayfasında “Ey tâlib-i esrâr-ı İlâhî, menâzil-i makâmı on kısım yazdılar tâ ki sâlikler bileler ki nice sülûk etmek gerektir. Mutâla’a eyleyenlere âsân olmak için gördüğüm şekilde fakîr dahı yazdım. Biznillâhi te’âlâ” ifadesinden sonra bu on makamın on birer bahsine tekabül eden büyük ölçüde Abdullah-ı Herevî’nin *Menâzilü’s-sâirîn* adlı eserinde bahsettiği yüz terim (Damar 2006:168-169) ile örtüşen aşağıdaki tabloya yer verilmiştir.

Tablo 1: On Kısmıdan Oluşan Makamlar Tablosu

el-bidâyât	el-ebvâb	el-mu'amelât	el-ahlâk	el-usûl	el-evdiye	el-ahvâl		el-hakâyık	en-nihâyât
el-yakazâ	el-hüzn	er-rî'âyet	es-sabr	el-kasd	el-ihsân	el-mahabbet	el-lahz	el-mükâşefe	el-ma'rifet
et-tevbe	el-havf	el-murâkabe	el-fenâ	el-müşâhede	el-vakt	el-yakîn	el-'ilm	el-'azm	er-rizâ?
el-bekâ	el-mu'ayene	es-safâ	eş-şevk	el-hikmet	el-irâde	es-sekr	el-hurmet	el-işfâk	el-muhâsebe
et-tahkîk	el-hayât	es-sürûr	el-'akl	el-basîr[et]	el-edeb	el-hayâ	el-islâm	el-huşû	el-i[sti]kâmet
et-telbîs	el-kabz	es-sır	el-'atş	el-firâset	el-yakîn	es-sıdk	et-tehzîb	el-hayret	et-tefekkür
el-vecd	el-bast	en-nefs	el-vüc[û]d	et-ta'zîm	el-üns	el-isâr	el-intikâme	ez-zühd	et-tezekkür
el-firâr	el-mütecerrid [tecrîd]	eş-şükr	el-kurbet	ed-dehş	ez-zikr	el-hulk	el-tevekkül	el-ve[r]a'	el-i'tisâm
el-riyâzet	et-tefrîd	es-sahv	el-gark	er-zahmet	es-sekînet	el-fakr	et-tevâzû	et-tefvîz	et-tebettül
el-cem'	el-ittisâl	el-gaybet	el-berk	et-tumâninet	el-gin[â]	el-fütüvvet	es-sikâ	er-recâ'	el-ilhâm
et-tevhîd	el-infisâl	ez-zevk	et-temkin	et-himmet	makâmü'l-murâd	el-inbisât	et-teslîm	er-rağbet	es-semâ'

² Bu kelime Abdullah-ı Herevî'nin *Menâzilü's-sâirîn* adlı eserinde bahsettiği yüz terimden el-velâyet'e tekabül etmekle birlikte imlâsı oldukça farklı olduğu için tabloda eserdeki hâlinin görseli eklenmiştir.

Tablonun akabinde kelime-i tevhidi zikretmekten daha faziletli olan tek makamın Allah'ı müşahede etmek olduğundan bahsettikten sonra Râgıb, aşağıdaki şiiri yazmıştır.

Bir yandan gam geldi bir yandan firâk

Kalmışam mihnette seferim uzak

Yollarımın bekçisi ol şems-i çerâğ

Râgıbem rahm eyle beni

Rûz u şeb mihnette yâ ben n'ideyim

Hidâyet Mevlâ'dan kime küseyim

Kerbelâ'da yatan Hasan Hüseyin

Mücrimem rahm eyle beni

Bir yandan gam artar bir yandan duhân

Hasrette kalmışam hâlim pek yamân

Yetiş imdâdına Hazretü'l-emân

Za'îfem rahm eyle beni

Şâm'a iner dirler hazret-i 'İsâ

Ziyâret edenler bulmaz mı safâ

Tûr dağında yakın hazret-i Mûsâ

Yetiş meded eyle beni

Gezdüm dünyâyı kollarum bağı

Kimse yok söyleyeyim hâli

Yetiş imdâdına hazret-i 'Alî

Hasrette kaldım meded eyle beni

Râgıbem söyler oldum akdan karadan

Beni halâs eyle Allah bu belâdan

On sekiz bin ‘âlemin yaradan

Ümidim kesmezem Mevlâdan

Pîrim Geylânî ‘Abdülkâdirde

Himmetine kıl mürüvvet beni (26b-27a)

Bu şiirden sonra yine kırmızı mürekkeple “Fasl-ı makâbir” başlığı altında vefat etmiş mübarek kimselerin mezarlarını ziyaret etmenin fayda ve sevabından bahsedilen kısım aşağıdaki beyit ile son bulmaktadır:

Nevm-i gafletten uyandı kalbimiz itdim niyâz

Bizde kulluk şânımızdır kılarız beş vakt namâz (27b).

Bu beyitten sonra ise şeriat, tarikat, hakikat ve marifetten bahsedilen kısım gelmektedir. Râgıb, “... şer’at Efendimiz sallallâhu ‘aleyhi ve sellemdendir ve hakikat hazret-i ‘Ali’ dendir ve tarikat hazret-i Âdem’ dendir ve ma’rifet hazret-i Cebrâ’ildendir. Cennette şer’at şeceredir ve tarikat budaklarıdır ve ma’rifet evrâklarıdır ve hakikat yemiştir...” (27b-28a) diyerek bu dört makamı anlatmış ve Hz. Muhammed’in şeriatı Kur’ân-ı Kerim’den, Hz. Ali’nin hakikati hâl diliyle Allah’ın güzel isimlerinden aldığı açıklanmıştır. Bu kısımda şeriat ve tarikat kavramları üzerinde durulmuştur. Şeriatın üç meselesinin kelime-i şهادet getirmek, namaz kılmak ve Kur’an okumak olduğundan; tarikatın üç meselesinin ise dile, ele ve ayağa bağlı, sahip olmak olduğundan bahsedilmiştir. Şeriat kıyafetleri yıkamış olmak, tarikat kıyafetleri kurutmuş olmak, marifet o kıyafetlerin tozunu silmek ve hakikat o kıyafetleri bohçaya koymaktır şeklindeki benzetmeler vasıtasıyla vahdet makamına nasıl erişildiği anlatılmaktadır. Râgıb, bu bölümün devamında “Şer’at âdemdür ki zâhiren ve bâtinen ayağıyla yürür, yel gibi eser. Tarikat âdemdür ki eliyle tutar, gözüyle görür, âteş gibi yanar. Ma’rifet âdemdür ki dili ile söyler, kulağıyla işitir, su gibi akar. Hakikat âdemdür ki yel gibi eser, âteş gibi yanar, su gibi akar, toprak gibi sâkin olur” (28a-28b) diyerek şeriat, tarikat, marifet ve hakikati anâsır-ı erbaaya benzeterek açıklamıştır. Bu kısım Yusûf suresinin “Ben nefsimi temize çıkaramam çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç nefis aşırı derecede kötülüğü emreder.” anlamındaki 53. ayeti ile sonlanmaktadır.

28b numaralı sayfada fasl sözcüğünün kırmızı mürekkeple yazıldığı “fasl-ı musafaha el tutuşmaktır” cümlesiyle başlayan bölümde, sahabelerin birbiriyle karşılaştıkları zaman selamlaşp el sıkıştıklarından, özellikle Anadolu’da Cuma namazından sonra selamlaştıklarından ve her namaz vaktinde selamlaşmanın uygun olmadığından bahsedildikten sonra her kavmin bu sünnet olan selamlaşmanın dışında kendine has bir selamlaşma usulü olduğu anlatılmış ve padişah huzurundaki selamlaşmada yer öpmek örnek gösterilmiştir. Bu, secdeyi andıran yeri öpme hareketinin bazılarınca uygun görülmediğinden fakat bu harekette şirk amacı güdülmediği için bu tutumun uygun olmadığı kanaatine varılması gerektiğinden bahsedilmiş ve bu kanaat hadis ve ayetlerden delillerle açıklanmıştır.

Yazmanın 30b numaralı sayfasında hakikati arayan dervîşin Hz. Peygamber'in emiri ve Hz. Ali'nin kulu olduğu ve Allah'ın onun gönlüne nurlar indirdiği anlatılmıştır. Bu nurlarla ilim ve irfan kandilini uyandırmak isteyen dervîşin şeriat, tarikat, hakikat ve marifet ile takip etmesi gereken vuslat yolu aşağıdaki tabloda vermiştir.

Tablo 2: Dervîşin Takip Etmesi Gereken Vuslat Yolu

vâsıl			
şeri'ât	tarikat	hakikat	ma'rifet
A	L	L	H
Zebûr	Tevrât	İncil	Kur'ân
Esmâ'	Ef'âl	Sıfât	Zât
Mülk	Melekût	Ceberût	Lâhût
Rûh-ı cismânî	Rûh-ı rûhânî	Rûh-ı sultânî	Rûh-ı kudsî
'Akl-ı cismânî	'Akl-ı ma'aşî	'Akl-ı ma'ab	'Akl-ı küll
Nefs	Fi'l-i ma'aşî	Kalb	Rûh
Nefs-i emmâre	Nefs-i levvâme	Nefs-i mülhime	nefs-i mutma'inne
'Âlem-i zevkiyât	'Âlem-i fitrât	'Âlem-i semâ't	'Âlem-i mesmu'ât
Seyr-i minallâh	Seyr-i ila'llâh	Seyr-i fi'llâh	Seyr-i billâh
İye'rufunî	fe halektü'l-halke	fe ahbebtu en u'rafe	Küntü kenzen mahfiyyen
Bismillâhirrahmânirrahîm	Lâ uksimu bi yevmi'l-kıyâme	velâ uksimu bî'n-nefsil'l-levvâme	E-yahsebu'l-insâne

Bu tablonun hemen yan kısmında vuslat yolunu amaçlayan dervîşler için “şeri'ât bir sudur, ol su ile yunmayan müslümân olmaz ve tarikat bir âteşdür ol âteşte pişmeyen mücenned olmaz ve ma'rifet bir yeldür ol yel esmeyince su akmaz ve od yanmaz ve çiy pişmez eğer yel esmeyeydi eşyanın dahı nefesi bağlanur ve didiler ki yel esmeyeydi daneler samandan ayrılmazdı.” ifadelerindeki gibi samimi bir üslupla hakikatler anlatılmış ve gönüldeki ilahi nur kandilinin yakılması tavsiye edilmiştir.

Râgıb, eserin 31a numaralı sayfasında “ ... bundan sonra ey tâlib bil ki ehl-i İslâm dileyen kimesneler îmân nedir ve neye derler ve kaçan icmâlen inanmaktır ve öğrenmek her erin ve her 'avratın üzerine farz-ı 'ayndır. Dârü'l-İslâm'da câhile özür olmaz diyerek bu anlattıklarının bilinmesinin ehemmiyetinden bahsetmiştir.

Eserin sonunda Râgıb, okuyanlardan kusurlarının affını şu cümlelerle istemiştir: “İşbu risâlede fevka'l-âde hatâlar sâdır olmuş ise de tövbe ve nâdim oldum. Gayrı ne çâre hemân ey 'azîzler! İçinde mezkûr olan âyât-ı kerîme ve hâdis-i şerîfe mürâ'aten okuyup mütâlaa edenler kusûrumuzu afvığın 'Tuhfe-i dervîşân u hediye-i

dilrişân' denildi. Ümid oldur ki sehv [ü] hatâ hâme-i afv u atâ ile tenfûh ve tashîhini dirîğ olunmak me'mûldur. (31b-32a) Arapça dua kısmından sonra risalenin fakir, aciz ve zayıf bir kul olan Râgıb'a ait olduğu ve hicri 1282 (M.1865/1866) senesinde yazıldığı bilgisi verilerek eser sonlandırılmıştır.

SONUÇ

19. yüzyılda yaşamış bir mutasavvıf olan Muhammed Râgıb'ın Pend-i Sâlikân ve Tuhfe-i Dervîsân adlı iki risalesinin bulunduğu mecmuanın şu an için tespit edebildiğimiz tek nüshası Tire Necippaşa Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Eserinde Nakşibendi ve Kadiri şeyhlerinden ders aldığını ve Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerine olan bağlılığını dile getiren Muhammed Râgıb, bu eserini dervişlere kılavuz olması için Kadiri şeyhlerinden Nazîf Mustafa Baba Reşâdiye hazretlerinin dergâhına vakfetmiştir. Bu bakımdan Muhammed Râgıb ve çalışmamıza konu olan iki risalesi Kadirilik çalışmaları açısından önemli ve incelenmeye değerdir. Yalın ve samimi bir dille kaleme alınmış risalelerin özellikle manzum kısımlarında tevhid, münacat ve duanın yanı sıra ehl-i beyte övgü ve âl-i abayı sevmenin öneminin baskın bir şekilde dile getirildiği görölmektedir. Ehl-i beyt sevgisinin dile getirildiği na'tlere örnek teşkil etmesi bakımından bu şiirler na't edebiyatı açısından dikkate değerdir. Araştırmacıların dikkatine sunmak üzere tanıttığımız ve tam metnini ve detaylı incelemesini hazırlamakta olduğumuz risalelerin yer aldığı bu mecmuanın klasik Türk edebiyatının önemli kollarından biri olan tasavvuf edebiyatı literatürüne katkıda bulunacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Akbayar, Nuri (1996). *Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmani*. C. 4. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

Çakır, Adalet (2021). *Mehmed Rifat Efendi'nin Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliyye'sinde Abdülkâdir-i Geylânî ve Kâdirîlik*. İstanbul: İSAM Yay.

Çiftçi, Ömer (2017). *Fatin Dâvûd, Hâtimetü'l-Eş'âr (Fatin Tezkiresi)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Damar, Abdullah (2006). "Tasavvuf Terimlerinin Oluşumu". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. 7 (17): 161-189.

Gündüz, İrfan (1996). *Sâdık Vicdâni, Tarikatler ve Silsileleri (Tomâr-ı Turûk-ı 'Aliyye)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Kurnaz, Cemal, M. Tatçı (2001). *Mehmet Nâil Tuman Tuhfe-i Nâilî Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*. C. 1. Ankara: Bizim Büro Yay.

Saraç, M. A. Yekta (2017). *Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri*. C. 1. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yay.